

OSMANLI KAYNAKLARINDA FLORANSA'YI ARAMAK: DUKA, DUKA-İ FRANÇE VE DUKA GEMİLERİ İFADELERİ ÜZERİNE BAZI BİLGİLER

Mikail Acıpınar*

Özet

II. Mehmed dönemiyle birlikte siyasi, askerî ve ticari alanlar başta olmak üzere, birçok alanda bir değişim ve gelişim sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu, aynı zamanda Avrupa siyasetinin bir uzantısı olarak İtalya'daki gelişmeleri de yakından takip etmekteydi. İtalya Yarımadası'nın önde gelen şehir devletleri durumundaki Venedik ve Ceneviz'in ardından, Floransa Cumhuriyeti de 15. yüzyıldan itibaren Levant ticaretindeki yerini Fatih'in himâyesiyle almaya başlamıştır. Bu çalışmada, Floransa'nın Osmanlı kronikleri ve belgelerinde zaman içinde ifade ediliş şekillerinin açıklanması amaçlanmaktadır. Bilhassa 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren arşiv belgeleri ve Selânikî gibi Osmanlı kroniklerinde karşılaşılan ve bir kısım araştırmacılar tarafından tam olarak anlaşılabilen *Flordin*, *Duka*, *Duka Gemileri* ve *Ligorna* ifadelerinin nelere ve hangi oluşumlara işaret ettiği izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Floransa, Toskana, Flordin, Duka-i Françe, Duka Gemileri, Ligorna

Seeking Florence in Ottoman Sources: Some Notes on Terms of Duke, Duke of Françe and the Galleys of Duke

Abstract

Ottoman Empire, which entered into a process of transformation and development particularly in the political, military and commercial areas from the period of Mehmed II, also closely followed the developments in Italian peninsula as a component of its European policy. Following the Venice and Genoa, leading city states of Italian peninsula, the Republic of Florence began to participate in the Levant trade with the patronage of Mehmed the Conqueror since 15th century. This study aims to explain the some expressions about Florence in the Ottoman chronicles and documents. Particularly, it examines the meanings of the terms like *Flordin*, *the Duke*, *the galleys of Duke* and *Ligorna*, encountered in the Ottoman archival documents and chronicles.

Keywords: Florence, Tuscany, Flordin, Duke of Françe, Galleys of Duke, Ligorna

---

* Yrd. Doç. Dr., *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü.*

Osmanlı Devleti'nin, erken dönemlerden itibaren, Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan şehir devletleriyle olan çok yönlü ilişkileri birçok araştırma ve incelemeye konu olmuştur. Hâlihazırda yerli ve yabancı araştırmacılar çalışmalarını ağırlıklı olarak Osmanlı-Venedik ilişkilerinin siyasi, ticari ve askerî konuları üzerine sürdürmekte olup, Osmanlıların bir vesileyle ilişki kurduğu diğer İtalyan devletleriyle olan münasebetleri ise henüz yeni yeni çalışılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin çok yönlü ilişkiler geliştirdiği bu İtalyan devletlerinden birisi de Floransa Devleti olmuştur. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra Osmanlıların siyasi ve ticari hedefleri doğrultusunda Venedik'e alternatif olarak ön plana çıkmıştır.

Rönesans'ın merkezi kabul edilen Floransa şehir devletinin, dolayısıyla ünlü Medici Ailesi'nin, Osmanlı Devleti ve doğu ticaretine ilgisi II. Mehmed devrinden itibaren artmış olup, bu ilgi dönemin siyasi ve askerî şartlarının bir sonucu olarak çok hızlı bir gelişme göstermiştir¹. Öyle ki 16. yüzyılın ilk yarısında önemli bir bölümü Floransa'nın önde gelen ailelerine ait Floransa şirketlerinin acenteleri Galata, Bursa ve Edirne gibi önemli Osmanlı merkezlerinde yerleşerek ham ipek, ipekli ve yünlü kumaş gibi başlıca ürünlerin ticaretiyle meşgul olmuşlardır². Aynı süreç İstanbul ile Floransa yönetimleri arasında karşılıklı çıkar ilişkisine dayanan diplomatik bir yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir. İnalçık bu işbirliği ve yakınlaşmayı Osmanlı-Venedik Savaşı'nın ortaya çıkardığı siyasi ve ekonomik şartlardan ötürü *doğal bir ittifak*³ şeklinde tarif etmekte olup, bilhassa Osmanlı-Venedik ve sonraki yüzyılda Osmanlı-Fransa ve İspanya-Floransa ilişkileri veya yakınlaşmaları iki devlet arasındaki münasebetlerin seyrini tayin eden en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte 15. yüzyıla ait Osmanlı kronikleri Floransa Devleti'yle ilgili neredeyse hiçbir bilgi içermezken, onlara ilişkin en zengin ve ilk bilgileri Bursa şer'iyeye sicilleri vermektedir. Muhtemelen Bursa'ya nazaran daha yoğun bir şekilde yerleştikleri Galata'daki ticari faaliyetleri ve diğer konulara ilişkin davaları ise Galata mahkeme defterlerine yansımış olmalıdır. Ancak söz konusu sicillerin en erken tarihlisinin 1551-1552 yıllarından itibaren başlayarak olması, öncesine ilişkin kıymetli bilgilerden mahrum olmamıza neden olmuş gibi görünmektedir. Bu bakımdan Bursa'ya ait mahkeme kayıtları konuyla ilgili birincil arşiv kaynakları arasında yer alırken, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen defter ve belge serileri, benzer konular bakımından erken dönemlere ışık tutacak zenginlikten uzaktır. Söz konusu döneme ilişkin seyahatnameler de bu eksikliği giderecek bilgiler içermemektedir.

¹ Mikail Acıpnar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa: Akdeniz'de Diplomasi, Ticaret ve Korsanlık 1453-1599*, Ankara 2016.

² Acıpnar, *a.g.e.*, s. 319-398.

³ Halil İnalçık, "Ottoman Galata 1453-1553", *Essays in Ottoman History*, ed. H. İnalçık, İstanbul 1998, s. 318.

Osmanlı siyaset dilinde Floransa Devleti veya Toskana Grandukalığının ifade edilmiş biçimleri zaman içerisinde farklılıklar göstermiştir. Bilhassa 16. yüzyılın ikinci yarısını müteakiben, Santo Stefano Şövalyeleri Tarikatı'nın kurulması ve devletin dukalıktan Grandukalığa geçişinden sonra Duka, Duka-i Françe ve tarikatın kastedildiği Duka Gemileri gibi bazı terimler daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum ise Osmanlı kaynaklarında devletin isminin doğrudan zikredilmesi yerine, dolaylı ve zaman içinde değişen bir kullanım şeklinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu ifade şekilleri ve terimler aşağıda kronolojik bir şekilde izah edilecektir.

Arşiv Belgelerinde Floransa ve Toskana Adları

a) *Floransa Adı*

Yukarıda bahsedildiği üzere, Osmanlı kaynaklarında Floransa adına ve yazım şekillerine ilişkin en erken bilgiler Bursa mahkeme defterlerinden elde edilmektedir. Diğer yandan bu yazım şekillerinin doğrudan Floransa Devleti'ni değil de Osmanlı topraklarında bulunan Floransa vatandaşlarını ele aldığını söylemek yerinde olur. Bu bakımdan 15. yüzyıla ait Bursa mahkeme defterlerinde Floransa vatandaşlarından genellikle *Fiorentini*⁴ şeklinde bahsedildiği görülmektedir. Konuyla ilgili çoğunlukla Arapça kaleme alınmış olan bu hükümlerdeki söz konusu imlâ aslında *Fiorentino* ve çoğulu *Fiorentini* olan İtalyanca aslına yakın bir yazım şeklidir.

II. Bayezid dönemine ait en erken tarihli ahkâm defterinde de Floransalı tâcirlerin izine rastlanmaktadır. Defterde Floransalı tüccârlardan bahsedilirken aslında siyasi bir teşekkül olarak Floransa Devleti'nin Osmanlı siyaset dilindeki kullanımının izlerine de rastlanmaktadır. Söz konusu kayıtların ilkinde “Cuvan Karansik nâm Flordin bâzergâni”, ikincisinde ise “Flordinlü ile olan ahidnâme mücebince”⁵ şeklindeki iki ayrı bahiste karşılaşılan ve İtalyanca aslından bozma olduğu anlaşılan Flordin ve Flordinlü kelimeleri doğrudan Floransa Cumhuriyeti'ni tarif etmektedir. Bu bilgileri teyit eden bir başka kayıt ise I. Selim dönemine ait Avlonya kânûnnâmesinde geçmektedir. Burada da Avlonya'da tahsil edilen gümrüklerin oranlarından bahsedilirken “ve Frenk diyârından Venedik'den ve Flordin'den ve gayrıdan gelen metâ'in” cümlesi içerisinde Floransa Devleti'ni işaret etmek için Flordin kelimesinin kullanıldığı daha açık şekilde görülmektedir⁶.

1512 yılına ait Bursa mahkeme defterinde yer alan Türkçe bir hükümde de Flordinlü⁷ ibaresi aynı manada kullanılmıştır. 1517 tarihli Arapça mahkeme

4 Halil İnalçık, “Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 226, 228, 236, 243.

5 İlhan Şahin-Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Abkâm: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994, s. 77/276 ve 277.

6 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablâlleri*, III. Kitap Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri, İstanbul 1991, s. 371-372.

7 Örnek için bk. BŞŞ., *A 20*, s. 293/2613.

kayıtlarında ise o tarihe kadarki örneklerden farklı olarak Flordun veya Flordunî⁸ yazımlarına rastlanmaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısının başlarına ait Galata mahkeme defterlerinde Floransa vatandaşlarını tanımlamak için genellikle *Flordinî* (فلوردينى), *Flordinli* (فلوردينلى) ve *Flordinlü* (فلوردينلو) şeklinde yazımlara yer verilmiştir⁹.

16. yüzyılda çeşitli vesilelerle kayda geçen arşiv belgelerinde Floransa Dukası tabiri yerine daha ziyade *Flordin Dukası* (فلوردين دوقهسى)¹⁰ veya ülkenin isminden yola çıkılarak *Vilâyet-i Flordin Dukası* (ولایت فلوردين دوقهسى)¹¹ şeklinde yazımlar ortaya çıkmıştır¹². 1560 yılında İstanbul'a gelen Floransa elçilerinden bahseden bir Mühimme kaydında Floransa'dan bir kez daha Flordin olarak bahsedilmektedir¹³. Bunlar arasında en farklı imla ise Şubat 1576 tarihli bir belgede geçen ve kâtip hatasından kaynaklandığı anlaşılan "Florin Dukası" ifadesidir¹⁴.

Bunlara ilaveten İtalyanca aslı Firenze olan ismin orijinal telaffuzuna oldukça yakın olan yazım biçimlerine iki ayrı belgede rastlamaktayız. Bunlardan 1576 tarihli olan ilk belge¹⁵ Floransa Devlet Arşivi'nde muhafaza edilmekte olup burada Floransa Dukasını belirtmek için *Duka-i Firentse* veya *Duka Firentse* (دوقه فرنتسه), imlası kullanılırken, belgenin bir başka yerinde Floransa'nın çok daha eski bir yazımı olan Fiorenza isminin telaffuzunu hatırlatan *Fiyorantsa* (فيورانتسه) *nâm şehir* ifadesi karşımıza çıkmaktadır. 1577 yılına ait bir mühimme kaydında yer alan ifade de yukarıdakine yakın haliyle *Duka-i Firense* yazımı tercih edilmiştir¹⁶. 17. yüzyılın ilk yarısına ait bir vesikada ise *Florentin* (فلورنتين)¹⁷ imlâsı kullanılmıştır. Buraya kadar olan kısımda Osmanlı belgelerinde Floransa ismine karşılık olarak kullanılan yazımların, ismin İtalyanca orijinallerinden ve anadilindeki telaffuzundan yola çıkılarak türetildiği görülmektedir. Buna karşılık günümüz kullanımına karşılık gelen

⁸ İlkinde ifade "Tomazi bin Ayolf el-efrenciyyü'l-Flordunî" sonrakinde ise "Covanke bin Luka efrenc-i Flordunî" şeklindedir. Sırasıyla bk. BŞS., *A 21*, v. 78b/545 ve 140b/1065.

⁹ GŞS, *No 1*, s. 71, 96.

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri 27*, s. 237/550.

¹¹ BOA., *MD 23*, s. 282/603.

¹² Uzunçarşılı, Osmanlı arşiv belgelerinde kendilerine *Flordin Beyleri* denildiğini belirtmektedir. (İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara 1983, s. 465).

¹³ BOA., *MD 4*, s. 22/206.

¹⁴ "Mısır beylerbeyisine hüküm ki ... imdi **Florin Dukasının** dört pâre yaraklı mükemmel kadırgası olup birkaç yıldır ki ol* boğazlarda hayli rençber gemilerin alup..." Hüküm için bk. BOA., *MD 27*, s. 244/567; Burada Kâtip Çelebi'nin İtalya'nın siyasi coğrafyası hakkında verdiği bilgiler esnasında Floransa'dan müstakil bir dukalık olarak bahsettiğini belirtmek yerinde olacaktır. (Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan)*, Haz. İdris Bostan, Ankara 2008, s. 68).

¹⁵ ASF., *Mediceo del Principato 4279*, c. 58-59; Mektupla ilgili bir yayın için bk. Mikail Acıpınar, "Floransalılara Esir Düşen Erdoğmuş oğlu Hamza'ya Yazılan Türkçe Bir Mektup (1576)", *Erdem-İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 66 (Haziran 2014), s. 5-18.

¹⁶ BOA., *MD 33*, s. 29/59.

¹⁷ Örnek için 1047 (1638) tarihli arşiv belgesine bk. BOA., *A.DVN. DVE. 26/1*, s. 13/26.

Floransa yazımı III. Cosimo (1670-1723) dönemine ait tarihsiz bir belgede¹⁸ bulunurken, buna en yakın yazım şekli olan *Filoransa* biçimi ise şimdilik sadece 1713 yılına ait bir vesikada karşımıza çıkmaktadır¹⁹.

b) *Toskana Adı*

Topraklarının genişlemesinden sonra 1569 yılından itibaren Toskana Grandukalığı ismini alan devletin Osmanlı resmî evraklarındaki kullanımını da bu yeni isme göre olmuştur. Ancak söz konusu arşiv belgelerinin, aşağıda görüleceği üzere, hemen tümünde Toskana ismi müstakilen kullanılırken, Floransa adından bahsederken değindiğimiz Granduka III. Cosimo'ya hitaben İstanbul'dan gönderilen tarihsiz arşiv belgesinde yer alan ifadeler Osmanlı yönetiminin Grandukalık hakkındaki görüşünü yansıtır niteliktedir. Belgede şu ifadeler yer almaktadır²⁰:

Kıdvet-i ümerâi'l-ıẓâmi'l-İseviyye umdet-i küberâi'l-fihâm fi'l-milleti'l-Mesibiyye muslih-i mesâlib-i cemâbîri't-tâ'îfeti'n-Nasrâniyye sâhib-i ezyâli'l-haşmeti ve'l-vakâr sâhib-i delâili'l-mecd ve'l-iftihâr Floransa ve Ligorna ve Pisa ve Bize ve Portoferaya ve Pistoya ve sâir memleketin hükümdârı ve Grandukası olan muhabbetlü ve meveddetlü dostumuz Kozimo terso...

Mevcut belge Grandukalığa bağlı önemli şehirlerin bir kısmını tek tek yazmakta, buna karşılık Toskana ismini zikretmemektedir. Diğer yandan 16. yüzyıla ait arşiv belgeleri arasında tespit edilebilen en erken tarihli hükümde Toskana Grandukalığı için “Toskana Vilâyeti” (توسقانه ولايتی) ifadesi kullanılırken aynı belgede zikredilen elçi için “Toskana elçisi” denmektedir²¹. Söz konusu elçinin ülkesine dönüşü için yazılan bir yol hükmünde ise Grandukalık'tan bu defa “Toskana Devleti” diye bahsedilmiştir²². 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılda bir kısmı İstanbul'dan büyük kısmı ise Garb Ocaklarından yazılan çeşitli vesikalarda kelimenin *Toşkeaniye* (توشقانيه)²³ ve *Toşkana* (توشكانه)²⁴ şekillerine büründüğü de görülmektedir.

Bununla birlikte zaman zaman Granduka'ya kısaca “Duka-i Françe”²⁵ ve “Duka di Vançe Gran-Toskana” (دوقه دی وانچه گرانتوسقانه)²⁶ şeklinde hitap edildiği,

¹⁸ ASF., *Mediceo del Principato 4274/A*, c. 40.

¹⁹ 10 Şa'ban 1125 (1 Eylül 1713) tarihli belge için bk. ASF., *Mediceo del Principato 1078*, c. 432.

²⁰ ASF., *Mediceo del Principato 4274/A*, c. 40.

²¹ 27 Receb 986 (29 Eylül 1578) tarihli belge için bk. BOA., *MD 35*, s. 302/764.

²² BOA., *MD 35*, s. 331/845.

²³ ASF., *Mediceo del Principato 4274/A*, Ins. VI, c. 21.

²⁴ ASF., *Mediceo del Principato 4275*, c. 74.

²⁵ “Duka-i Françe Beyine nâme-i hümayun ki...” bk. BOA., *MD 71*, s. 172/341; Ayrıca örnek için bk. BOA., *MD 35*, s. 189/475; BOA., *MD 55*, s. 192/348.

²⁶ BOA., *MD 30*, s. 334/784.

1598 yılında yazılan iki farklı nâmede de bunun “Duka[-i] Françe Beyi di Toşkana” (دوقه فرانچه بکی دیتوشقانه)²⁷ biçiminde kaleme alındığı tespit edilmiştir. Bazı çalışmalarda tam olarak neyi kastettiği bilinmediği için okunamayan²⁸ bu ifadede geçen Françe veya França kelimelerinin Fransa’yı işaret etmediği muhakkaktır. Bu bakımdan kelimenin bir kez daha, aksi tespit edilene kadar, İtalyanca telaffuza en müsait olan *Firentse* yazımının zaman içinde şekil değiştirmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Osmanlı kroniklerinde geçen bu yazım şekliyle ilgili ayrıntılar ilerleyen kısımlarda ayrıca ele alınacaktır.

Osmanlı Kroniklerinde Floransa ve Toskana Adları

Osmanlı kronikleri veya kaynakları arasında ismin bugünkü yazımına ilişkin en erken tarihli örneğine *Vâkı‘ât-ı Sultân Cem* başlıklı eserde rastlamaktayız. Eserde, Papalık nezdinde bulunan elçilerle ilgili bir bahiste Floransa şehri *Filârtin* (فلارتین) imlâsıyla yazılmıştır²⁹. Sonraki tarihlerde ise Pîrî Reis Kitâb-ı Bahriye’sinde, Toskana bölgesi şehirlerini anlatırken Floransa’dan *Firentin* veya *Frentin* (فرننتن) adıyla bahsetmektedir³⁰. Bu vesikanın yanı sıra Bostan Çelebi’ye ait eserde, Alman ve Floransa elçilerinden bahsederken, *Alaman ve Firentese keferesi beyleri* ifadesine yer verilmiştir³¹. Kâtip Çelebi ise ismi *Florensija* (فلورنسیا) olarak kaleme almıştır³².

Evliya Çelebi bunlardan farklı olarak Avrupa dilleriyle ilgili bir bahiste Floransa’dan sadece *Alakorna* veya *Alagorona-i Grandüka* isimleriyle söz etmiştir³³. Söz konusu yazım şekli 17. yüzyıl başlarına ait arşiv belgelerinde de görülmeye başlanmaktadır. Toskana Grandukalığına bağlı Livorno’nun, Osmanlı belgelerinde bir değişime uğrayarak böyle bir imla ile kaydedildiği düşünülebilir. Nitekim 1615 yılına ait bir hükümde Toskana Grandukalığından, “Alagorna nâm harbî kâfir vilâyeti” şeklinde söz edilmektedir³⁴. Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi’den farklı bir

²⁷ ASF., *Mediceo del Principato* 4275, c. 8-9.

²⁸ Örneğin, 3 numaralı mühimme zeyli defterinin transkripsiyonuna yönelik bir Yüksek Lisans tezinde Duka-i Françe ifadesi okunamamıştır. Bk. Osman Karataş, *3 Numaralı Mübimme Zeyli Rebüülelvel-Cemâziyelevvel 984/Haziran-Ağustos 1576 (s. 176-351)*, (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul 2010, s. 88.

²⁹ Nicolas Vatin, *Sultan Djem, Un prince Ottoman dans l’Europe du XVe siècle d’après deux sources contemporaines: Vâkı‘ât-ı Sultân Cem, Œuvres de Guillaume Caoursin*, Ankara 1997, s. 201.

³⁰ Pîrî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, Ed. Ertuğrul Zekâi Ökte, trans. Vahit Çabuk, Tülây Duran, Robert Bragner, C. III, İstanbul 1988, s. 1180-1181.

³¹ Bostan Çelebi Mustafa b. Mehmed Ali, *Süleymannâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı No. 3317, v. 135a.

³² Kâtip Çelebi, *Tuhfetü’l-Kibâr*, s. 68, 113.

³³ Prof. Dr. Mustafa Soykut, yazımın İtalyanca *alla corona di granduca*’dan bozma olabileceğini ileri sürmektedir. Alakorna yazımı için bk. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu*, Haz. Y. Dağlı-S. Ali Kahraman, C. III, İstanbul 1999, s. 156-57; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu*, Haz. Y. Dağlı-S. Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, C. V, İstanbul 2001, s. 262.

³⁴ BOA., MD 80, s. 425/1025.

yazım kullandığı ve Ligorna Kalesi (ليغورنا) olarak bahsettiği şehrin Floransa'ya bağlı olduğunu vurgulamaktadır³⁵. Daha sonraki dönemlerde kelimenin Aligorna ve Alagorna yazımlarıyla karşılaşmak da mümkün olmaktadır³⁶.

Birbirinden farklı kullanım şekillerinin yanı sıra, yukarıda ele alınan resmî vesikaların dışında, konuya ilişkin bilgi veren ve yukarıda bahsedilen az sayıdaki Osmanlı kroniğinde de karşılaştığımız *Duka-i Françe* veya *Duka Françe* (دوقه فرانچه) ifadelerinin Fransa'dan ziyade Floransa'yı işaret ettiğini ifade etmek gerekir. Zira kroniklerdeki bilgilerin bu bakış açısıyla ele alınması bazı muhtemel bilgi ve yorum hatalarının giderilmesine yardımcı olacaktır. Bununla ilgili olarak Osmanlı kronikleri arasında Floransa veya Toskana Devleti ile ilgili en ayrıntılı bilgileri veren Selânikî ayrı bir öneme sahiptir.

Özellikle 16. yüzyılın sonlarında başlayan uzun Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında Toskana hükümetinin Osmanlılara karşı mücadelesinde Hıristiyan birliklerine nakdi ve askerî destek verdiği bilinmektedir³⁷. Mücadelelere dair bilgi veren Selânikî, savaşa katılan Toskana birliklerinden bazen *Duka Franca* bazen de *Duka França*³⁸ şeklinde bahsederken, kendisiyle benzer bilgiler nakleden Nâimâ, Toskanalılar için tartışmaya mahal bırakmayacak biçimde *Duka küffârî*³⁹ ifadesini kullanmıştır. Fransa'nın bu savaşlara katılmadığı ve I. Süleyman döneminden itibaren Divân-ı Hümayûn'dan çıkan resmî vesikalarda Duka veya Granduka unvanlarıyla Floransa veya Toskana hâkimlerinin kastedildiği düşünülürse keyfiyet daha açık olarak anlaşılacaktır.

Selânikî ve Floransa ile İlgili Verdiği Bilgilerin Değerlendirilmesi

Osmanlı kronikleri içerisinde Floransa veya Toskana Devleti'ne ilişkin en erken ve mufassal bilgileri vermesi bakımından Selânikî'nin ayrı bir önemi vardır. Verdiği bilgilerin önemli kısmının arşiv belgeleri ve yabancı kaynaklarla uyumlu olduğu anlaşılan yazarın, konumuza ilişkin naklettiği malumata dair en önemli örnek ise Santo Stefano Tarikat filosofunun 1599 yılında Sakız Adası'na düzenlediği

³⁵ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 68, 113, 441.

³⁶ Örnekler için bk. ASF., *Mediceo del Principato 1075*, c. 200, 240; ASF., *Mediceo del Principato 1078*, c. 108, 427, 432.

³⁷ G. Marri, "La partecipazione di don Giovanni de' Medici alla guerra d'Ungheria (1594-95 e 1601)", *Archivio Storico Italiano*, XCIX (1941), s. 50-59.

³⁸ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, C. I, Haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1999, s. 396, 398; C. II, s. 645.

³⁹ Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâimâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsâti Abbâri'l-Hâfikayn)*, Haz. Mehmet İpşirli, C. I, Ankara 2007, s. 109; Mustafa Sâfi, Ma'noğlu Fahreddin isyanını anlatırken Grandukalıktan *ol esnâda beş pâre kaşyon ile Duka küffârından bir mikdar barbî kâfir* şeklinde bahsetmektedir. (*Mustafa Sâfi'nin Zühdetü'l-Tevârih'i*, Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, C. II, Ankara 2003, s. 313). Aynı kullanım şekli için bk. BOA., MD 12, s. 123/266.

baskınla ilgili olanlardır. Argenti tarafından ayrıntılı olarak çalışılan⁴⁰ bu seferle ilgili yegâne tafsilatlı bilgiler veren Selânikî, baskını anlatırken şunları demektedir⁴¹:

*Ve evâsıt-ı şehri-i şevvalde cezîre-i Sakız re'âyâsınınun hiyânetleri zâhir olup, içlerinde **França** melâ'îni vâsıtasiyle birkaç nefer-i mel'ûn delîl olmakla, bir gece nâgebânî halk gâfletde iken **Duka-i França** la'îni gemileri beş pâre mükemmel donanma ile geliþ, limana dâhil olup, kapuyu hâlâ bâdis olan top dardı ile yukup içeri girüp, kal'a nevbetçilerin belâk idiþ **França** bayrakların diküp...*

Görüldüğü üzere, yabancı arşiv belgeleri ve kaynaklarınca da Toskana tarikat filosu tarafından düzenlendiği aşikâr olan bu sefere ilişkin verilen bilgilerde geçen França ve Duka-i França ifadeleri aslında Fransa'yı değil, Toskana Dukalarını kastetmektedir.

Selânikî'nin Toskanalılarla ilgili naklettiği diğer bilgilerde de buna benzer örnekler mevcuttur. Mesela, 1587 yılında Floransa, Malta ve Ceneviz müttefik filosu tarafından Urla civarında bir iskeleye yapılan baskın ve yağma hareketini anlatırken “melâ'în-i hâksâr Duka, Franço ve Malta'nun çekdürür kadırğa ve kaleyteleri”⁴² ifadesini kullanmıştır. Burada Malta'nın herhangi bir tartışmaya yol açmadığı ve Duka'nın da Toskana gemilerine karşılık geldiği aşikârdır. Diğer yandan ilk bakışta *Duka-i Franço* gibi bir yazım şekli olabileceği izlenimi verse de, Duka ifadesinde olduğu gibi bir kısaltma olarak kullanılan *Franço*'nun aslında Cenevizli kaptan Francesco Grimaldi'yi işaret ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim aynı tarihte Toskana ve Ceneviz kadırgalarının müştereken Osmanlı topraklarına ve gemilerine karşı bir dizi akınlar düzenledikleri bilinmektedir⁴³. Yine Selânikî aynı tarihlerde bir başka olaydan bahsederken Malta gemileriyle ittifak eden tarikat filosundan Duka-i França gemileri şeklinde söz etmektedir⁴⁴.

Toskana tarikat filusunun Akdeniz'deki mücadelelerinin dışında Toskana kara birliklerinin 1593 yılında ilan edilen Osmanlı-Avusturya savaşlarında Avusturya saflarında yer aldığı da malumdur. Savaşın ilerleyen safhalarında Granduka I. Ferdinando, maddi destek dışında, Türklere karşı savaşmak üzere üvey kardeşi Don Giovanni de' Medici komutasında 2.400 kişiden müteşekkil bir birlik ile yeğeni Bracciano Dukası Virginio Orsini idaresinde ayrı bir birliği Avusturya'ya gönderme kararı almıştı. Avusturya ordusunda sadece Toskana Grandukalığına bağlı yaklaşık 3.200 asker bulunmaktaydı. 1594 yılının 3 Haziran'ında Regensburg'ta

⁴⁰ Philip P. Argenti, *The Expeditions of the Florentines to Chios (1599): Described in Contemporary Diplomatic Reports and Military Dispatches*, Jonh Lane/London 1934.

⁴¹ Selânikî, II, s. 805.

⁴² Selânikî, I, s. 190.

⁴³ Bunun için bk. Thomas A. Kirk, *Genoa and the Sea: Policy and Power in an Early Modern Maritime Republic 1559-1684*, Baltimore-Maryland 2005, s. 74.

⁴⁴ *Malta gemileriyle **Duka, França** gemilerine rast geliþ ve ihmâl ü müsâhale idiþ üstine varmayup...* (Selânikî, I, s. 194). Burada bir kez daha Santo Stefano Tarikatı gemilerinden bahsedilirken, Duka ve França nâşir tarafından iki ayrı grupmuş gibi ele alınsa da kelimeleri *Duka-i França* olarak okumak daha münasıptir.

yapılan toplantı sonrasında Avusturya İmparatoru II. Rudolf, Don Giovanni'yi imparatorluk topçu birlikleri komutanlığının başına getirmişti⁴⁵.

Yukarıda ele alınan bu gelişmelerin ardından yaşananlarla ilgili Selânikî, Nâima ve Kâtip Çelebi de Toskana birliklerine komuta eden Don Giovanni ve savaş hakkında kısa bilgiler vermektedir. 1594 Temmuz'unda harekete geçen Osmanlı ordusu, Tata'yı işgal ettikten sonra Yanıkkale'ye yönelmişti. Selânikî bu gelişmeyle ilgili olarak şu ifadelerle yer vermektedir⁴⁶:

*Kefer e askeri kal'anun bu vebile muhâsara olunduğın istimâ' eyledüklerinde yüz bin güzâde asker ki, serdârları olan kiralun karındaşı Manyaş Hersek nâm la'în ile ve dahi niçe nam-dâr Nemçe ve Macar beğleri ile ve İspanya ve Venedik ve Leh ve Moskov ve Erdel ve **Duka França** ve Rim Papa'dan mu'âvenete gelen melâ'în ile Komaran a'dası içinde Tuna'nun öte yakasından gelüp kal'anun yanına kondular...*

Savaşın ilerleyen bölümlerinde aralarında Don Giovanni ve Virginio Orsini komutasındaki Toskana birliklerinin de yer aldığı İtalyan askerleri tarafından savunulan Yanıkkale çok fazla dayanamamış ve Koca Sinan Paşa'ya teslim olmuştu. Selânikî bu bilgiyi teyit etmiş ancak Don Giovanni'nin çatışmalar sırasında öldüğünü ileri sürmüştür⁴⁷:

Kiralun karındaşı olan Manyaş Hersek dahi mecrûh olup ve Duka França'nun karındaşı olup Frenk askerine serdâr olan la'îni dahi top götürüp ve nâm-dar beğlerinden ve beğ-zâdelerinden yüzden ziyâde mürd olup ve cengcilerinden ve cenge getürdükleri ve'âyâdan esîr olup katil olan otuz kırk bin mikdârı vardır...

Osmanlı kroniklerinin, Toskana birliklerinin Osmanlı-Avusturya savaşlarındaki rolüne ilişkin verdiği kısa bilgiler, 1596 yılında Eğri üzerine yapılan seferle sona ermektedir⁴⁸.

⁴⁵ Marri, "La partecipazione", s. 51.

⁴⁶ Selânikî, I, s. 396; Kâtip Çelebi ise ayrıntıya girmeden "Çasar karındaşı Hersek Matyaş Nemçe ve Macar ve sair yüz bin kadar düşman askerine serdar olup" demektedir. (Kâtip Çelebi, *Fezleke, Tablîl ve Metin*, Haz. Zeynep Aycibin, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 250).

⁴⁷ Don Giovanni, Yanıkkale'deki mücadelesinden dolayı imparatorun övgülerine mazhar olmuştu. Bk. Marri, "La partecipazione", s. 51-52; Selânikî, I, s. 398; Kâtip Çelebi ve Nâimâ ise kısaca şöyle demektedir: "...ve Hersek Matyaş mecrûh ve França askerine baş olan duka karındaşı top ile maktûl olduğundan gayri on bin kadar melâ'în maktûl ve kimi esîr ü mahzûl oldu." (Bk., Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 253; Nâima, I, s. 73).

⁴⁸ "kâsıd-ı emr-i celîlül-kadrim ve ka'id-i fermân-ı âli-şânım serhadd-i nefâza peyveste olduğuna küffâr-ı hâksâr vâkîf olduklarında Peç ve İspanya kırallarının ve Rim Papa'nun ve Duka(-i) França'nun ve Erdel'ün ve bi'l-cümle altı ve yedi kiralun nefir-i âm üslûb-ı üzre üç yüz bin mikdâr asker-i hezîmet-eserleri Eğri câniblerinde cem' olup..." Bk. Selânikî, II, s. 645; Nâimâ, Selânikî tarafından verilen bilgiyi teyit ederken ondan farklı olarak Floransa'dan sadece "Duka" şeklinde bahsetmiştir: "mevkib-i âli serhadde peyveste olduğu küffârın ma'lûmu olduktâ Beç ve İspanya kıralları ve Papa ve Duka ve Erdel'in ve Yedi kiralun nefir-i âm üslûb-ı üzre üç yüz bin kadar asker-i hezîmet-eseri Eğri câniblerinde cem' olup..." Krş. Nâimâ, I, s. 109.

Kaynaklarda Geçen *Duka Gemileri* İfadesi Hakkında

Floransa, Toskana ve Duka-i França gibi tabirlerin yanı sıra, 1566 yılından sonra Osmanlılara karşı çeşitli Haçlı birliklerinde yer alan ve bazen müstakilen bazense, biraz önce örnekler üzerinden bahsedildiği üzere, Malta ve İspanyol filolarıyla müştereken korsan mücadelelerine katılan Granduka'ya bağlı Santo Stefano Tarikatı Şövalyeleri'ne ait gemilerin tanımlanması meselesine değinmek de yerinde olacaktır. Çünkü söz konusu gemilerin Osmanlı kaynaklarında ifade edildiği biçiminde, Malta veya İspanyol gemilerinde olduğu gibi, açık bir yazım şeklinden ziyade Toskana Grandukasına atıf yapılarak kısaca *Duka gemileri* ibaresi kullanılmıştır.

Osmanlı arşiv belgelerinde bununla ilgili olarak çoğunlukla Duka gemileri tabirinin kullanıldığını tespit ettik. 1607 yılında Toskana donanması tarafından Magosa'ya yönelik başarısız saldırı harekâtına ilişkin bilgi veren arşiv vesikalarından yalnızca birkaçında bu ifadeye rastlanırken, saldırganlar için genellikle *küffâr gemileri* veya *harbî korsan gemileri* tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir⁴⁹. Yine 1609 yılında Halil Paşa komutasında düzenlenecek Akdeniz seferiyle⁵⁰ ilgili olarak Tunus beylerbeyi Ali Paşa'ya yazılan ilk hükümde “Duka gemilerin ele götürmenüz husûsunda”⁵¹ şeklinde ve ikinci bir emirde ise “hâlâ deryâ yüzünde Duka gemileri hareket üzere olup”⁵² ifadeleri ile Santo Stefano Tarikatı Şövalyeleri kastedilmekte olup, bu ifade aynı zamanda Osmanlı yönetiminin tarikatı, *Büyük Üstad* durumundaki Grandukaya bağlı bir siyasi teşekkül olarak kabul ettiğini göstermektedir. Benzer şekilde birkaç yıl sonrasına ait mühimme kayıtlarında, 1599 yılındaki Sakız baskınına atıf yapılarak, Toskana gemilerinden bir kez daha Duka Gemileri şeklinde bahsedilmektedir⁵³. Bunlara ilaveten Selânikî, zaman zaman *Duka França gemileri*⁵⁴ ifadesini kullanırken, diğer kronik sahipleri genellikle yukarıda bahsettiğimiz kullanım şeklini tercih etmişlerdir⁵⁵.

Bununla birlikte Toskana Grandukalığını ifade etmek üzere Osmanlı kaynaklarında kullanılan bir diğer tabir ise, Santo Stefano Tarikatı Şövalyelerinin Akdeniz'deki yağma seferleri veya korsanlık faaliyetleri neticesinde esir aldıkları

⁴⁹ Bunun için bk. Mikail Acıpnar, “I. Ferdinando'nun Doğu Akdeniz Politikası ve Toskana Donanması'nın 1607 Magosa Saldırısı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2 (2015), s. 365.

⁵⁰ Mikail Acıpnar, “Osmanlı Kronikleri Işığında Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın Akdeniz Seferleri (1609-1623)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1 (2013), s. 5-35.

⁵¹ BOA., KK 71, s. 60.

⁵² BOA., KK 71, s. 114.

⁵³ BOA., MD 78, s. 423/1087 ve 764/1993; Ayrıca bk. BOA., MD 79, s. 236/561.

⁵⁴ Nâşir, Duka ve França isimlerinin arasına virgül koyarak bunları birbirinden bağımsız iki grup olarak ele almıştır. (Selânikî, I, s. 190, 194, 406.)

⁵⁵ Mustafa Sâfi, Kara Çelebi-zâde, Kâtip Çelebi ve Nâimâ çeşitli vesilelerle değindikleri gemilerin Toskana'ya ait olduğunu “*Duka gemilerinden beş pâre yaraklı azîm kalyonlar*” diyerek açıklığa kavuşturmuşlardır. (Mustafa Sâfi, II, s. 133; Kara Çelebi-zâde Abdülaziz, *Ravzâtü'l- Ebrâr*, (t.y.), s. 521; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 576; Nâimâ, II, s. 384.)

Müslümanları götürdükleri ana üsleri Livorno ile ilgilidir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Akdeniz'in en büyük esir pazarı haline gelen Livorno⁵⁶, muhtemelen bu özelliğinden dolayı Osmanlılar tarafından Toskana ülkesini tanımlamak için de kullanılmaktaydı. Buna ilişkin tespit edebildiğimiz ilk arşiv belgesi 1615 yılına aittir⁵⁷. Midilli Adası'nda yaşayan bir zımmının tarikat gemilerine kılavuzluk yapması münasebetiyle kaleme alınan belgede bahsi geçen kişinin "Venedik gemilerine girüp Alagorna nâm harbî küffâr vilâyetine" gittiği ifade edilirken, aslında hem Livorno şehri hem de Toskana ülkesi kastedilmektedir. Yine Duka Gemileri ifadesi yerine bazı Osmanlı kroniklerinde Livorno şehrinden mülhem *Ligorna korsanı*⁵⁸ tabirine yer verildiğini de görebilmekteyiz.

Sonuç

Görüldüğü üzere Floransa ve Toskana adlarının yanı sıra Medici hükümdarlarına yönelik kullanılan unvan ve elkaplar da oldukça farklılık göstermektedir. Osmanlı kronikleri açısından durum biraz daha farklıdır. Bunlar içerisinde Toskana Devleti ve Santo Stefano Şövalyelerinin Akdeniz'deki faaliyetlerine ilişkin yegâne ve nispeten en tafsilatlı bilgileri içeren ilk kronik sahibi olan Selânikî, 17. yüzyılda kaleme alınan kroniklere de kaynaklık etmiş gibi görünmektedir. Bu bakımdan, sonraki yıllara ait Osmanlı kaynaklarında yer alan konuyla ilgili malumat, Selânikî'de geçen bilgilerin çok kısa bir özeti durumunda olup, istilâhlar da aynen alınmıştır. Nitekim söz konusu kaynaklarda Toskana Grandukalığı daha ziyade "Duka" kelimesi ile ifade edilmiş olup, bu kelime zaman zaman hem devleti hem de hâkimlerini ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Diğer yandan, Duka kelimesi etrafında gelişen Duka-i Françe ve Dukalık Gemileri terimleri de tamamen Toskana Grandukalığını işaret etmektedir. Osmanlı arşiv belgelerinde de aynı kullanım şekli göze çarpmaktadır. Arşiv kaynaklarıyla ilgili çalışmaların bir kısmında söz konusu ifadelerin okunamadığı görülmektedir. Bu bakımdan, yukarıda değinilen açıklamaların dikkate alınması, olası okuma ve yorumlama hatalarını en aza indireceği gibi konuyla ilgili yapılacak çalışmalara da ciddi bir katkı sağlayacaktır.

Bibliyografya

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVN. DVE: No. 26/1.

MD (Mühimme Defterleri): No. 4, 12, 22, 23, 27, 30, 33, 35, 55, 71, 78, 79, 80.

KK (Kamil Kepeci): No. 71.

⁵⁶ Acıpinar, *a.g.e.*, s. 241-245.

⁵⁷ BOA., MD 80, s. 425/1025.

⁵⁸ Nâimâ, III, s. 1524.

BŞŞ (Bursa Şer'iyeye Sicili): No. A 20, A 21,

GŞŞ (Galata Şer'iyeye Sicili): No. 1

Archivio di Stato di Firenze (ASF)

Mediceo del Principato: No. 1075, 1078, 4274/A, 4275, 4279

Kaynaklar

Bostan Çelebi Mustafa b. Mehmed Ali, *Süleymannâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı No. 3317.

Evlîya Çelebi, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu*, Haz. Y. Dağlı-S. Ali Kahraman, C. III, İstanbul 1999.

———, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu*, Haz. Y. Dağlı-S. Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, C. V, İstanbul 2001.

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz, *Ravzatü'l-Ebrâr*, (t.y.)

Kâtip Çelebi, *Fezleke, Tahlil ve Metin*, haz: Zeynep Aycibin, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.

———, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan)*, Haz. İdris Bostan, Ankara 2008.

Mustafa Sâfi, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârîh'i*, Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, C. II, Ankara 2003.

Nâ'imâ Mustafa Efendi, *Târib-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsâti Abbâri'l-Hâfikayn)*, Haz. Mehmet İpşirli, C. I-II, Ankara 2007.

Pîri Reis, *Kitab-ı Babriye*, Ed. Ertuğrul Zekâi Ökte, trans. Vahit Çabuk, Tülây Duran, Robert Bragner, C. III, İstanbul 1988.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, C. I-II, Haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1999.

Araştırma-İncelemeler

Acıpnar, Mikail, *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa: Akdeniz'de Diplomasi, Ticaret ve Korsanlık 1453-1599*, Ankara 2016.

Acıpnar, Mikail, "Osmanlı Kronikleri Işığında Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın Akdeniz Seferleri (1609-1623)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1 (2013), s. 5-35.

———, "Floransalılara Esir Düşen Erdoğan oğlu Hamza'ya Yazılan Türkçe Bir Mektup (1576)", *Erdem-İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 66 (Haziran 2014), s. 5-18.

———, "I. Ferdinando'nun Doğu Akdeniz Politikası ve Toskana Donanması'nın 1607 Magosa Saldırısı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2 (2015), s. 357-384.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablâlleri*, III. *Kitap Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul 1991.

A. Kirk, Thomas, *Genoa and the Sea: Policy and Power in an Early Modern Maritime Republic 1559-1684*, Baltimore-Maryland 2005.

Argenti, Philip P., *The Expeditions of the Florentines to Chios (1599): Described in Contemporary Diplomatic Reports and Military Dispatches*, John Lane/London 1934.

İnalçık, Halil, "Ottoman Galata 1453-1553", *Essays in Ottoman History*, ed. H. İnalçık, İstanbul 1998, s. 275-376.

- _____, “Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 203-258.
- Karataş, Osman, *3 Numaralı Mübimme Zeyli Rebiülevvel-Cemâzıyelevvel 984/Haziran-Ağustos 1576 (s. 176-351)*, (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul 2010.
- Marri, G., “La partecipazione di don Giovanni de’ Medici alla guerra d’Ungheria (1594-95 e 1601)”, *Archivio Storico Italiano*, XCIX (1941), s. 50-59.
- Şahin, İ.-Emecen, F., *Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Abkâm: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Taribli Abkâm Defteri*, İstanbul 1994.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara 1983.
- Vatin, Nicolas, *Sultan Djem, Un prince Ottoman dans l’Europe du XVe siècle d’après deux sources contemporaines: Vâkı’ât-ı Sultân Cem*, *Œuvres de Guillaume Caoursin*, Ankara 1997.